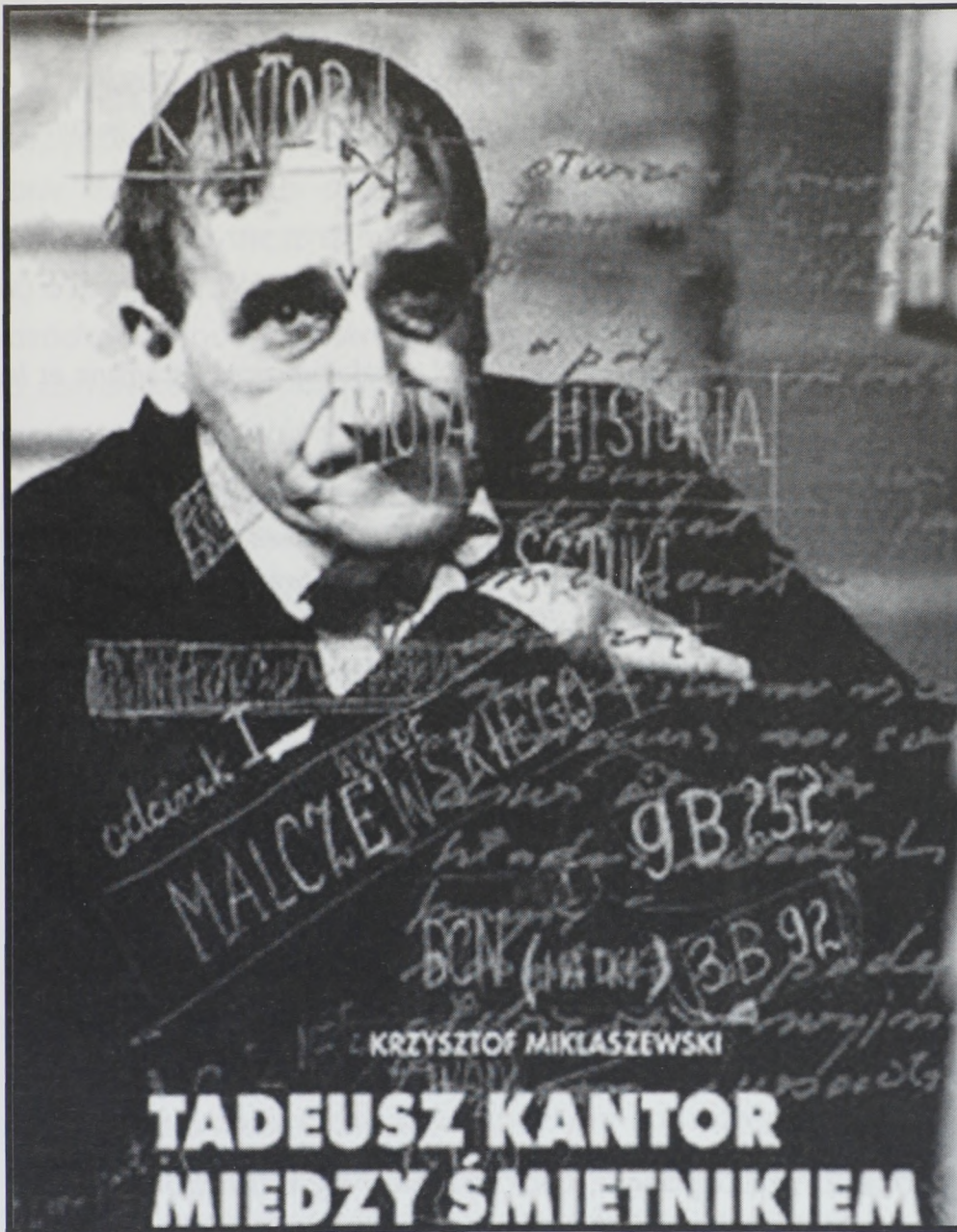

ΜΠΛΑΝΣΟ, ΝΤΕΡΡΙΝΤΑ:

ΑΠΟ ΤΟ ΔΙΚΑΙΩΜΑ ΣΤΟΝ ΘΑΝΑΤΟ ΣΤΟ ΔΙΚΑΙΩΜΑ ΣΤΗ ΖΩΗ¹

ΒΑΓΓΕΛΗΣ ΜΠΙΤΣΩΡΗΣ

I. Το δικαίωμα στον θάνατο: Κοζέβ και Μπλανσό

«Ό,τι και αν έχουν πει ή αφήσει να φανεί ο Λεβινάς (Lévinas) και ο Μπλανσό (Blanchot) για τη συμφωνία τους, για τη συμμαχία τους, τους χωρίζει μια άβυσσος που θα μπορούσε –αν ήθελε κανείς να επιδοθεί σε μια τέτοια άσκηση– να δώσει το έναυσμα σε ασυμφιλίωτες επίδικες διαφορές [différends], ενίοτε μάλιστα σε μετωπικές ή εκρηκτικές αντιθέσεις: για το “ουδέτερο”, επί παραδείγματι, για μια ορισμένη “ανωνυμία”, ακόμη και ως προς τη μορφή που λαμβάνει η αντίστοιχη απόστασή τους από τη χαϊντεγκεριανή σκέψη. Για να μην αναφερθούμε σ’ αυτό του οποίου ο “Σαντ” (“Sade”), ο “Λωτρεαμόν” (“Lautréamont”) ή ο “Μπατάιγ” (“Bataille”) εκπροσωπούν τουλάχιστον τη μετωνυμία. Δίχως να λησμονούμε το “πολιτικό” πράγμα, την εμπειρία τους ή την αντίστοιχη πολιτική “πρακτική” τους, πριν και μετά τον πόλεμο. Και οι δύο έχουν, μάλιστα πολύ νωρίς, καταγγείλει τον χιτλερισμό, πολύ πριν από τον πόλεμο, εκκινώντας όμως από “πολιτικούς” τόπους –είναι σαφέστατο– όσο είναι δυνατόν ασύμβατους. Μετά τον πόλεμο ο Λεβινάς – για να το πούμε μονολεκτικά– δεν είναι ο άνθρωπος του “Μανιφέστου των 121”² ή του Μάη του ’68. Αυτά... Ως εκ τούτου πρέπει να σταματήσουμε να τους συνδέουμε

Ο Βαγγέλης Μπιτσώρης είναι συγγραφέας, μεταφραστής άνευ επιτηδεύματος.

εφησυχάζομενοι ως εάν έλεγαν το ίδιο πράγμα. Υπάρχει μεταξύ τους μια τρομακτική σκηνή διαφωνίας, η οποία έχει αναχθεί σε σιωπή.»

Μην ανησυχείτε, αυτά τα λόγια δεν είναι δικά μου. Είναι ο ίδιος ο Ντερριντά (Derrida) που εκφράζεται κατ' αυτόν τον τρόπο σε μια συνέντευξή του με τον Αλαίν Νταβίντ (Alain David), η οποία δημοσιεύτηκε σε ένα τεύχος του περιοδικού *Le magazine littéraire*, αφιερωμένο στη σκέψη του Λεβινάς.³

Παρά ταύτα, κατ' αναλογία, αναλαμβάνω τη διακινδύνευση να θέσω το δάχτυλο σε κάποιες άλλες αποκλίσεις, οι οποίες αυτή τη φορά χωρίζουν τον Μπλανσό και τον Ντερριντά και αφορούν ειδικότερα την κυριαρχία, την επανάσταση, την Τρομοκρατία, τον πόλεμο, τη θανατική ποινή, ίσως τη δημοκρατία και, τελικά και προπάντων, το δικαίωμα στον θάνατο. Συνεπώς έχω επίγνωση ότι το κείμενό μου θα με εκθέσει στην αυστηρή κριτική των αναγνωστών του.

Το πρώτο μέρος της παρέμβασής μου υπαγορεύεται από το πρώτο τμήμα του τίτλου της, η οποία παραπέμπει στο κείμενο του Μπλανσό «Η λογοτεχνία και το δικαίωμα στον θάνατο», που δημοσιεύτηκε για πρώτη φορά το 1948.⁴ Υποστηρίζω λοιπόν εκ προοιμίου –και ακολουθώντας το δρόμο που άνοιξαν πολλοί σχολιαστές– ότι αυτό το παράξενο, σχεδόν τρομακτικό, σύνταγμα «δικαίωμα στον θάνατο» είναι η παράφραση μιας φράσης που τη βρίσκουμε στο έργο του Αλεξάντρ Κοζέβ (Alexandre Kojève) *Εισαγωγή στην ανάγνωση του Χέγκελ*. Μολονότι ο Μπλανσό δεν παρακολούθησε τα περίφημα «Μαθήματα για τη Φαινομενολογία του πνεύματος» του Κοζέβ στην *École des hautes études* (1933-1939),⁵ πολλές είναι οι ενδείξεις που μας ωθούν να σκεφτούμε ότι ένα μεγάλο μέρος της επιχειρηματολογίας του κειμένου του Μπλανσό στηρίζεται στις παραπάνω αναλύσεις του Κοζέβ. Αν αυτό είναι αληθές, τότε εναπόκειται στους ιστορικούς των ιδεών, στους φιλοσόφους, στους πολιτειολόγους να εκπληρώσουν δύο μελήματα: πρωτίστως θα πρέπει να δείξουν αν ο Μπλανσό είχε διαβάσει τον Κοζέβ, άμεσα ή έμμεσα –επί παραδείγματι διαμέσου της γραφής του Μπατάιγ–, και κατόπιν αν είχε διαβάσει τον Χέγκελ (Hegel) χωρίς καμία ερμηνευτική μεσολάβηση ή, αντίθετα, μέσω της μετάφρασης και του σχολιασμού του Ζαν Υππολίτ (Jean Hyppolite)⁶ ή του Αλεξάντρ Κοζέβ, ή και των δύο συνάμα.

Υπενθυμίζω ότι ούτως ή άλλως το όνομα του Ρώσου φιλοσόφου μνημονεύεται στο μπλανσοτικό κείμενο «Η λογοτεχνία και το δικαίωμα στον θάνατο» επ' ευκαιρία του όρου «εργασία». Αφού έχει γράψει: «Κατ' αυτόν τον τρόπο –λέγουν ο Χέγκελ και ο Μαρξ– διαμορφώνεται η ιστορία, με την εργασία η οποία πραγματώνει το είναι καθώς το αρνείται και το αποκαλύπτει στο πέρας της άρνησης», ο Μπλανσό προσθέτει την ακόλουθη σημείωση:

«Αυτή η ερμηνεία του Χέγκελ εκτίθεται από τον Αλεξάντρ Κοζέβ στην *Εισαγωγή στην ανάγνωση του Χέγκελ* (Μαθήματα για τη Φαινομενολογία του πνεύματος, τα οποία συγκεντρώθηκαν και εκδόθηκαν από τον Ρεϋμόν Κενώ)». ⁷ Όσον αφορά το σύνταγμα «δικαίωμα στον θάνατο», φαίνεται ότι ο Μπλανσό έχει στο νου του ένα άλλο σύνταγμα, που αυτήν τη φορά επιμηκύνεται με ένα επίθετο, τουτέστιν το «πολιτικό δικαίωμα στον θάνατο», μια διατύπωση που συγκροτήθηκε από τον ίδιο τον Κοζέβ στη δική του ερμηνεία της έννοιας της απόλυτης ελευθερίας (*absolute Freiheit*) και της Τρομοκρατίας (*das Schrecken*) στον Χέγκελ:

«Στη διάρκεια του δεύτερου επαναστατικού σταδίου [δηλαδή της Τρομοκρατίας] οι επαναστάτες που απέβλεπαν στην “απόλυτη ελευθερία” αντιτίθενται ως απομονωμένα επιμέρους πρόσωπα [*particuliers*] στο καθολικό [*l'universel*] που ενσαρκώνεται μέσα στο κράτος. Αντιτίθενται σ' αυτό απολύτως, θέλοντας να αρνηθούν το δεδομένο κράτος με τρόπο απόλυτο, εκμηδενίζοντάς το παντελώς. Συνεπώς το κράτος δεν μπορεί να διατηρηθεί, η γενική βούληση [*volonté générale*] δεν μπορεί να εκπληρωθεί παρά μόνο υπό την προϋπόθεση να αρνηθεί αυτά τα “επιμέρους πρόσωπα” με τρόπο τόσο απόλυτο όσο είναι ή θέλει να είναι απόλυτη η δική τους κατάφαση του ίδιου του εαυτού τους μέσω της άρνησης των καθολικών πραγματικοτήτων. Γι' αυτό ακριβώς η “σοφία της διακυβέρνησης” φανερώνεται κατά τη διάρκεια αυτού του σταδίου μέσω της Τρομοκρατίας. Ωστόσο έχουμε δει ότι ο θάνατος που αντιμετωπίζεται εκούσια σε έναν αγώνα αρνητή είναι ακριβώς η αυθεντικότερη πραγματοποίηση και η αυθεντικότερη φανέρωση της απόλυτης ατομικής ελευθερίας. Συνεπώς αυτή η ελευθερία εξαπλώνεται μέσα στη κοινωνία εντός και μέσω της Τρομοκρατίας· δεν μπορεί να επιτευχθεί μέσα σε ένα “ανεκτικό κράτος” που δεν παίρνει αρκετά στα σοβαρά τους πολίτες του ώστε να τους διασφαλίσει το πολιτικό τους δικαίωμα στον θάνατο [*droit politique à la mort*].»⁸

Επιπλέον, αν θελήσει κανείς να πραγματευθεί το «δικαίωμα στον θάνατο» και τη σχέση του με την Τρομοκρατία στο έργο του Μπλανσό, οφείλει να λάβει υπ' όψιν την εγγελιανή έννοια της «διακινδύνευσης της ζωής»,⁹ έτσι όπως την κατανοεί και την ερμηνεύει ο ίδιος ο Κοζέβ. Πράγματι ο Κοζέβ υποστηρίζει, μεταφράζοντας κατά λέξη τον Χέγκελ, ότι «μόνο με τη διακινδύνευση της ζωής επαληθεύεται η ελευθερία», ότι «μόνο με τη διακινδύνευση της ζωής επαληθεύεται το γεγονός ότι η Αυτοσυνειδησία δεν είναι τίποτε άλλο από ένα καθαρό *Είναι-δι'-εαυτόν*», ότι το «ανθρώπινο-άτομο που δεν έχει τολμήσει-να-διακινδυνεύσει τη ζωή του μπορεί, βεβαίως, να αναγνωρίζεται ως *ανθρώπινο-πρόσωπο*, αλλά δεν έχει φθάσει στην αλήθεια τού να είναι-αναγνωρισμένο ως αυτόνομη Αυτοσυνειδησία».¹⁰

Στο κείμενό του «Η λογοτεχνία και το δικαίωμα στον θάνατο» ο Μπλανσό θα συνδέσει με εμβληματικό τρόπο τη λογοτεχνία με τη Γαλλική Επανάσταση και πάνω απ' όλα με την Τρομοκρατία, λέγοντας, ότι ο «συγγραφέας αναγνωρίζει τον εαυτό του στην Επανάσταση. Η επανάσταση τον ελκύει γιατί είναι ο χρόνος κατά τον οποίο η λογοτεχνία γίνεται ιστορία»,¹¹ γιατί τελικά «η επαναστατική πράξη είναι σε όλα τα σημεία της ανάλογη με την πράξη που ενσαρκώνεται από τη λογοτεχνία: μετάβαση από το τίποτε στο παν, κατάφαση του απολύτου ως συμβάντος και κάθε συμβάντος ως απολύτου».¹²

Εδώ μου φαίνεται πως αρμόζει να σας προειδοποιήσω ότι προτίθεται να σας μιλήσω για το δικαίωμα στον θάνατο λαμβάνοντας υπ' όψιν μόνο το πολιτικο-φιλοσοφικό μέρος αυτού του κειμένου, αφήνοντας συνεπώς κατά μέρος όλη την προβληματική που στρέφεται γύρω από το ζεύγος ρητορική Τρομοκρατία / λογοτεχνία, δηλαδή γύρω από την απάντηση του Μπλανσό στον Ζαν Πωλν (Jean Paulhan).¹³ Αυτή η επιλογή –που δίνει ενδεχομένως την εντύπωση μιας προειλημμένης απόφασης παντελώς ανάρμοστης– στηρίζεται εντούτοις σε μια κρίση του ίδιου του Ντερριντά, ο οποίος δεν διστάζει να διαβάσει το μπλανσοτικό κείμενο μόνον ως προς τη σχέση του με το πολιτικό, την ιστορία, αν και παραδέχεται ότι θα μπορούσε κανείς να πραγματευθεί αυτό το κείμενο διαφορετικά, προσφεύγοντας σε άλλες αναγνωστικές μεθοδεύσεις:

«Στο *Μερίδιο της φωτιάς* [*La part du feu*], το κείμενο “Η λογοτεχνία και το δικαίωμα στον θάνατο” στρέφει αρκετούς από τους αναστοχασμούς του προς την Επανάσταση και την Τρομοκρατία, προς τον Σαιν-Ζυστ (Saint-Just) και τον Ροβεσπιέρρο (Robespierre). Θα μπορούσε κανείς να διαβάσει αυτές τις σελίδες με τρόπο που να εκφράζει μιαν ανησυχία, και δη επικριτικό. Δεν είναι κατά βάθος ένα φοβερό ντοκουμέντο μιας εποχής της γαλλικής λογοτεχνίας, πολύ γαλλικής, της πλέον σαγηνευτικής, της πλέον σαγηνευμένης αλλά και της πλέον αμφίλογης πολιτικής σκέψης της λογοτεχνίας μας; Αυτό το ντοκουμέντο δεν διαμορφώνει κάτι σαν αντίστιξη –αλλά εν ονόματι της ίδιας της λογοτεχνίας– προς το απαραβίαστο δικαίωμα στη ζωή, και κάτι σαν το εγγελιανό-μαλλαρμεικό διαμετρικά αντίθετο της θεωρίας περί καταργήσεως της θανατικής ποινής του Ουγκό (Hugo); Βεβαίως δεν είναι –επιμένω σ' αυτό– η μόνη δυνατή ανάγνωση αυτού του σπουδαίου κειμένου, στο οποίο θα έπρεπε να αφιερώσουμε αρκετά χρόνια ανάγνωσης.»¹⁴

Διαβάζοντας εκ νέου αυτό το χωρίο, και κυρίως το ίδιο το κείμενο του Μπλανσό, θα έλεγα ότι μια ανάγνωση που αποκλείει τη σχέση και δη τη σύγκλιση του λογοτεχνικού και του πολιτικού θα ήταν τελείως αυθαίρετη. Παρά ταύτα είμαι πεπεισμένος ότι η καλύτερη μεθόδευση θα ήταν η σύζευξη, τουλάχιστον, της θεωρητικο-λογοτεχνικής ανάγνωσης με μια πολιτικο-φιλοσοφική προσέγγιση.

Ιδού λοιπόν το περίφημο απόσπασμα στο οποίο ο Μπλανσό ομιλεί ρητά για το «δικαίωμα στον θάνατο»:

«Η επαναστατική δράση [...] δεν είναι μια οποιαδήποτε δράση [...], αλλά είναι ο τελευταίος σκοπός, η Τελευταία Πράξη. Αυτή η τελευταία πράξη είναι η ελευθερία, και δεν υπάρχει περαιτέρω επιλογή παρά μόνο μεταξύ της ελευθερίας και του τίποτε. Γι' αυτό, άλλωστε, η μόνη ανεκτή ρήση είναι: ελευθερία ή θάνατος. Έτσι εμφανίζεται η Τρομοκρατία. Κάθε άνθρωπος παύει να είναι ένα άτομο που εργάζεται για ένα καθορισμένο μέλημα [...]: είναι η καθολική ελευθερία που δεν γνωρίζει ούτε αλλού ούτε αύριο, ούτε εργασία ούτε έργο. Σε τέτοιες στιγμές, [...] ουδείς έχει πλέον δικαίωμα στην ιδιωτική ζωή, τα πάντα είναι δημόσια [...]. Και, εν τέλει, ουδείς έχει πλέον δικαίωμα στη ζωή του, στην πραγματικά διαχωρισμένη και σωματικά διακριτή ύπαρξή του. Αυτό είναι το νόημα της Τρομοκρατίας. Κάθε πολίτης έχει ούτως ειπείν δικαίωμα στον θάνατο: ο θάνατος δεν είναι η καταδίκη του, είναι η ουσία του δικαιώματός του· δεν αφανίζεται ως ένοχος, αλλά έχει ανάγκη τον θάνατο για να επιβεβαιωθεί ως πολίτης, και η ελευθερία προκαλεί τη γέννησή του ακριβώς μέσα στην εξαφάνιση του θανάτου. Ως προς αυτό, η Γαλλική Επανάσταση έχει μια σημασία που είναι πιο έκδηλη από τη σημασία όλων των άλλων επαναστάσεων. Ο θάνατος της Τρομοκρατίας στη Γαλλική Επανάσταση δεν είναι η μοναδική τιμωρία των στασιαστών, αλλά –καθώς έχει γίνει αναπόδραστη προθεσμία, ως ηθελημένη, για όλους– μοιάζει να είναι η ίδια η εργασία της ελευθερίας μέσα στους ελεύθερους ανθρώπους. Όταν το λεπίδι πέφτει στον Σαιν-Ζυστ και στον Ροβεσπιέρρο, κατά κάποιον τρόπο δεν πλήττει κανένα. Η αρετή του Ροβεσπιέρρου, η αυστηρότητα του Σαιν-Ζυστ, δεν είναι τίποτε άλλο από την ήδη αφανισμένη ύπαρξή τους, την προεξοφλημένη παρουσία του θανάτου τους, την απόφαση να αφήσουν την ελευθερία να επιβεβαιωθεί πλήρως μέσα τους και να αρνηθεί, μέσω του καθολικού χαρακτήρα της, την προσίδια πραγματικότητα της ζωής τους. Ίσως προκαλούν την επικράτηση της Τρομοκρατίας. Ωστόσο η Τρομοκρατία που ενσαρκώνουν δεν προέρχεται από τον θάνατο που δίνουν, αλλά από τον θάνατο που δίνουν στον εαυτό τους. Φέρουν πάνω τους τα σημάδια του θανάτου, σκέπτονται και αποφασίζουν με τον θάνατο πάνω στους ώμους τους, και γι' αυτό η σκέψη τους είναι ψυχρή, αμείλικτη, έχει την ελευθερία μιας κομμένης κεφαλής.»¹⁵

Η απόκλιση μεταξύ του Μπλανσό και του Ντερριντά, την οποία ανήγγειλα στην αρχή της εισήγησής μου, μνημονεύεται ρητά από τον τελευταίο στο κείμενό του «Ο Μωρίς Μπλανσό είναι νεκρός». Η πλήρης αποχρώσεων κριτική του Ντερριντά στον Μπλανσό αφορά κατ' αρχάς τη θανατική ποινή. Έτσι παραλληλίζει τον λόγο του Ουγκό για την κατάργηση της θανατικής ποινής στη Συντακτική Συνέλευση (το 1844, έναν αιώνα ακριβώς πριν από τη

δημοσίευση του μπλανσοτικού κειμένου) όπου «καταδίκασε την Τρομοκρατία εν ονόματι της Γαλλικής Επανάστασης»,¹⁶ με την «Οικουμενική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου» του ΟΗΕ, η οποία ανακηρύσσει το απαράγραπτο δικαίωμα στην ανθρώπινη ζωή (το 1948, {έτος δημοσίευσης του μπλανσοτικού κειμένου...}). Παρακάμπτοντας τον δικό μου σχολιασμό, παραθέτω χωρίς καθυστέρηση ένα απόσπασμα από το κείμενο του Ντερριντά, το οποίο μας αποκαλύπτει την ουσία της επιχειρηματολογίας του.

«Όποια και αν είναι η πρωτοτυπία αυτού του μετεγελιανού και μεταμαλλαρμεικού λόγου του 1948, ο λόγος αυτός παράγει κάποια μοτίβα που τότε ήταν δυνατόν να ταυτοποιηθούν. Διαμέσου όλων των ιστορικών συμπτωμάτων της Γαλλίας εκείνης της εποχής. Αυτά τα συμπτώματα χρήζουν μιας εκτενούς ανάλυσης. Αν και δεν αποτελεί ρητή θέση υπέρ της θανατικής ποινής, ο λόγος του Μπλανσό ανασυγκροτεί εκείνη τη στιγμή τον πυρήνα της επιχειρηματολογίας, το κλασικό φιλοσόφημα όλων των μεγάλων φιλοσοφιών του δικαίου που είναι ευνοϊκές απέναντι στη θανατική ποινή, επί παραδείγματι τον λογικό πυρήνα της φιλοσοφίας του δικαίου του Καντ (Kant) και του Χέγκελ. Η αξιοπρέπεια του ανθρώπου, η κυριαρχία του, η ένδειξη ότι φθάνει στο οικουμενικό δίκαιο και εγείρεται υπεράνω της ζωικότητας [animalité] συνίσταται στο ότι ορθώνεται πάνω από τη βιολογική ζωή. Διακυβεύει τη ζωή του μέσα στο δίκαιο, διακινδυνεύει τη ζωή και κατ' αυτόν τον τρόπο επιβεβαιώνει την κυριαρχία του ως υποκειμένου ή ως συνείδησης. Δίκαιο που θα αρνιόταν να εγγράψει μέσα του τη θανατική ποινή δεν θα ήταν δίκαιο. Δεν θα ήταν ανθρώπινο δίκαιο, δεν θα ήταν ένα δίκαιο αντάξιο της ανθρώπινης αξιοπρέπειας. Δεν θα ήταν δίκαιο, δίκαιο του ανθρώπου. Η ίδια η ιδέα του δικαίου συνεπάγεται ότι κάποιο πράγμα αξίζει περισσότερο από τη ζωή. Η ζωή πρέπει να μην είναι ιερή ως τέτοια, πρέπει να μπορεί να θυσιάζεται για να υπάρξει δίκαιο. Η ιδέα της θυσίας είναι κοινή τόσο στον Καντ, στον Χέγκελ, στον Χάιντεγγερ (Heidegger) όσο και στον Μπατάιγ και σ' αυτόν εδώ τον Μπλανσό, ακόμη και όταν μιλούν για λογοτεχνία. [...] Πρόκειται πάντοτε για τον θάνατο που τον δίνεις ή τον δίνεις στον εαυτό σου κυριαρχικά. Το δίκαιο-δικαίωμα [le droit] είναι συνάμα το δικαίωμα [le droit] της λογοτεχνίας και το δικαίωμα στον θάνατο, ως δικαίωμα στη θανατική ποινή.»¹⁷

Εδώ οφείλω να υπενθυμίσω ότι ο Ντερριντά όχι μόνο μάχεται με τις διεθνείς παρεμβάσεις του και με τα κείμενά του εναντίον της θανατικής ποινής, αλλά υπερασπίζεται *απροϋπόθετα* την κατάργηση της θανάτωσης των καταδικασμένων σε θάνατο:

«Ενόσω δεν θα έχουμε εκπονήσει και καταστήσει πραγματικά έγκυρο (αυτό δεν έχει γίνει ως τώρα) έναν λόγο για την κατάργηση της θανατικής ποινής, ο οποίος θα

ανταποκρίνεται στο ύψος απροϋπόθετων αρχών, πέραν των προβλημάτων σκοπιμότητας, παραδειγματικότητας, χρησιμότητας, ακόμη και πέραν του "δικαιώματος στη ζωή", δεν θα είμαστε προστατευμένοι έναντι μιας επαναφοράς της θανατικής ποινής [...]»¹⁸

II. Η επανάσταση, η Τρομοκρατία και ο πόλεμος

Μολονότι η πολιτική σκέψη και η πολιτική πρακτική του Μπλανσό εξελίχτηκε με την πάροδο του χρόνου, υποστηρίζω ότι υπάρχει σ' αυτόν κάτι που έχει παραμείνει ανέπαφο και τον συνόδεψε μέχρι το τέλος της ζωής του. Ο Μπλανσό ήταν και παρέμεινε, για πάντα, ένας *επαναστάτης*. Ως προς αυτό συμμερίζομαι την κρίση του Λέσλι Χιλ (Leslie Hill), ο οποίος ισχυρίζεται ότι ο Μπλανσό από το 1931, ως δημοσιογράφος, μολονότι αυτοπροσδιορίζεται «κατ' αρχάς από τις απορρίψεις του: απόρριψη ενός "κόσμου χωρίς ψυχή" [...]· απόρριψη του διεφθαρμένου κοινοβουλευτισμού», είναι πεπεισμένος ότι η «επανάσταση παραμένει παρ' όλα αυτά αναγκαία».¹⁹ Ιδού το μπλανσοτικό σχετικό απόσπασμα (παρατίθεται από τον Χιλ στο ίδιο άρθρο) που δικαιολογεί αυτόν τον ισχυρισμό:

«Η μεγαλύτερη ελπίδα μας σήμερα», θα γράψει ο Μπλανσό το 1933, «είναι ότι για ένα ελεύθερο έθνος, για την υπεράσπιση του ανθρώπου, για τα αγαθά του πνεύματος, υψώνεται η υπέροχη υπόσχεση της επανάστασης. Ενώ ο σοσιαλισμός υποτάσσεται στη δημοκρατία και στη δικτατορία και απωθεί την ίδια την ιδέα της ανταρσίας, ενώ ο κομμουνισμός εγκαταλείπει ολίγον κατ' ολίγον τη δύναμη των πρώτων μύθων του, οι εθνικές ιδέες συμμαχούν με καθετί που είναι μάχη, εξέγερση, περιφρόνηση των παραδομένων θέσεων, με τη βία, με το υπέρμετρο. Μόνον οι εθνικές ιδέες προτείνουν σήμερα σε μια αποθαρρυσμένη νεολαία τους λόγους για να ελπίζει, και ένα νέο πεπρωμένο.»²⁰

Στο άρθρο του «Η πολιτική σκέψη» ο Λέσλι Χιλ δείχνει, μέσω της ανάλυσης του μπλανσοτικού μυθιστορήματος *Ο Ύψιστος* (*Le Très-Haut*), πώς ο Μπλανσό πέρασε «μεταξύ του 1936 και του 1946, από έναν δεξιό εθνικισμό» –(προσωπικά θα έλεγα «ακροδεξιό»)– «σε έναν αριστερό διεθνισμό».²¹

Το 2000, σε μια συνέντευξη που δημοσιεύτηκε σε ένα ελληνικό περιοδικό, έθεσα στον Κριστόφ Μπιντάν (Christoph Bident) την ακόλουθη ερώτηση: «Ποια είναι η μπλανσοτική ιδέα για τον πόλεμο;».²² Σήμερα, θα ήθελα να προωθήσω μια μικρή επιχειρηματολογία σχετικά με την μπλανσοτική εννόηση του πολέμου υπογραμμίζοντας μια φράση του Μπλανσό, η οποία έχει το προνόμιο να περιλαμβάνει τρεις όρους που έχουν ως κοινά χαρακτηριστικά γνώρισματα την ισχύ, τη βία, το αίμα, τον θάνατο, και δη τη θανάτωση:

«Το ίδιο το συμβάν του θανάτου δεν έχει πλέον βαρύτητα. Στην Τρομοκρατία τα άτομα πεθαίνουν και αυτό είναι

ασήμαντο. “Είναι”, λέγει ο Χέγκελ, σε μια διάσημη φράση του, “ο πιο ψυχρός θάνατος, ο πιο ρηχός, χωρίς μεγαλύτερη σημασία από το να κόβεις ένα κεφάλι λάχανο ή να πίνεις μια γουλιά νερό”. Γιατί; Δεν είναι ο θάνατος η εκπλήρωση της ελευθερίας, δηλαδή η πλουσιότερη σημασιακή στιγμή; Αλλά επίσης είναι απλώς το κενό σημείο αυτής της ελευθερίας, η φανέρωση του γεγονότος ότι μια τέτοια ελευθερία είναι ακόμη αφηρημένη, ιδεατή (λογοτεχνική), ένδεια και ρηχότητα. Καθένας πεθαίνει [*meurt*], αλλά όλος ο κόσμος ζει, και αυτό στην πραγματικότητα σημαίνει επίσης ότι όλος ο κόσμος είναι νεκρός. Ωστόσο, το “είναι νεκρός” [*est mort*] είναι η θετική πλευρά της ελευθερίας που έχει γίνει κόσμος: εδώ το είναι αποκαλύπτεται ως απόλυτο. Αντίθετα το “πεθαίνω” [*mourir*] είναι καθαρή ασημαντότητα, συμβάν χωρίς συγκεκριμένη πραγματικότητα, που έχει χάσει κάθε αξία προσωπικού και εσωτερικού δράματος, διότι δεν υπάρχει πλέον το εσωτερικό. Είναι η στιγμή που το “Εγώ πεθαίνω” [*Je meurs*] σημαίνει για μένα που πεθαίνω μια ρηχότητα που δεν πρέπει να ληφθεί υπ’ όψιν: στον ελεύθερο κόσμο και στις στιγμές όπου η ελευθερία είναι απόλυτη έκφανση, το θνήσκειν είναι άνευ σημασίας και ο θάνατος στερείται βάθους. Όλα αυτά μας τα έχουν μάθει η Τρομοκρατία και η επανάσταση – όχι ο πόλεμος.»²³

Ιδού λοιπόν οι τρεις λέξεις –Τρομοκρατία, επανάσταση, πόλεμος–, παρατεταγμένες η μία μετά την άλλη και συσχετιζόμενες με έναν άλλο μείζονα όρο: την απόλυτη ελευθερία. Μεταξύ αυτών των λέξεων μόνο η επανάσταση και η Τρομοκρατία μάς μαθαίνουν ότι το “πεθαίνω” [*mourir*] είναι ασήμαντο πράγμα απέναντι στη μείζονα στιγμή της απόλυτης ελευθερίας. Από την άλλη πλευρά, στην πλευρά του πολέμου, ο θάνατος, αντίθετα, δεν είναι ούτε ασήμαντος ούτε ρηχός ούτε στερείται βάθους, γιατί κρύβει ένα προσωπικό, εσωτερικό δράμα, το δράμα του ατόμου που δεν έχει ακόμη αποφασίσει να μεταβεί από τον ιδιωτικό χώρο στον δημόσιο χώρο, να γίνει συνεπώς πολίτης, επαναστάτης πολίτης φυσικά, κάποιος που διακινδυνεύει την προσίδια ζωή του μέσω της αναζήτησης της απόλυτης ελευθερίας, μέσω της εκούσιας άρνησης του εαυτού. Στον πόλεμο, οι στρατιώτες υποκύπτουν στις διαταγές των ανωτέρων τους, εκθέτουν ακούσια τη ζωή τους στον θάνατο χωρίς να έχουν τη δυνατότητα να επιλέξουν τον θάνατό τους φωνάζοντας το σύνθημα «ελευθερία ή θάνατος», το οποίο είναι ανεκτό μόνο τη στιγμή της επανάστασης και, κυρίως, της Τρομοκρατίας.

Κατά συνέπεια, αν θέλει κανείς να δώσει μιαν απάντηση στο ερώτημα «ποια είναι η μπλανσοτική ιδέα για τον πόλεμο», θα ήταν προτιμότερο να εξετάσει την έννοια του πολέμου σε σχέση με την έννοια της επανάστασης. Το μείζον ερώτημα για τον Μπλανσό συνίσταται στο αν είναι αναγκαίο να προηγηθεί της επανάστασης ο πόλεμος. Στο κείμενό του *Οι διανοούμενοι υπό αμφισβήτηση* φθάνει

στο σημείο να πει ότι «η επανάσταση του 1905, αποτέλεσμα στρατιωτικής ήττας, επιβεβαιώνει, παρά την αποτυχία της, ότι είναι αναγκαίος ένας πόλεμος και ότι είναι αναγκαίος ένας χαμένος πόλεμος – όχι ένας μερικός πόλεμος, αλλά ένας πόλεμος που εντός ολίγου θα ονομαστεί ολοκληρωτικός: εν πάση περιπτώσει, μια τεράστια καταστροφή. Αυτό συνεπάγεται ότι ο σοσιαλισμός που προκύπτει από τον πόλεμο δεν θα παύσει εφεξής να είναι “σοσιαλισμός πολέμου”».²⁴ Μετά από αυτή την ανάλυση, δεν πρέπει να εκπλαγούμε αν ακούσουμε από την πλευρά του Μπλανσό μια γενικά απαξιωτική κρίση για τον προλεταριακό σοσιαλισμό στη Σοβιετική Ένωση: «Ο λεγόμενος προτελαριακός σοσιαλισμός γεννήθηκε ακριβώς από τον πόλεμο· επεκτάθηκε ακριβώς μέσω του πολέμου· υφίσταται και διατηρείται ακριβώς μέσα στον πόλεμο και υπό την απειλή του πολέμου».²⁵

Αν ο πόλεμος αλλοίωσε το νόημα της αυθεντικής επανάστασης στη Ρωσία, ο πόλεμος που αμέσως συνόδευσε τη Γαλλική Επανάσταση προκάλεσε τις ίδιες καταστροφές. Μας εντυπωσιάζει το γεγονός ότι στη συγκεκριμένη περίπτωση ο Μπλανσό επικαλείται δύο όρους κατ’ εξοχήν ηθικούς για να χαρακτηρίσει αντίστοιχα την επανάσταση και τον πόλεμο: το καλό και το κακό:

«Υπάρχει όμως και ένα άλλο μάθημα που συνάγεται δυσκολότερα. Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι οι διανοούμενοι, επειδή είναι προσκολλημένοι γενικά στην αξίωση για ελευθερία, δεν πρόσεξαν ότι το καλό [*le bien*] (η απελευθέρωση των λαών) θα αλλοιωνόταν πολύ σοβαρά αν επιζητούσε ή απλώς αποδεχόταν την επίσπευση ή τη διασφάλιση της έλευσης του κακού (του πολέμου). [...] Είναι εντυπωσιακό ότι ο Ροβεσπιέρρος είχε σχεδόν αμέσως διαισθανθεί πως ο πόλεμος, ακόμη και νικηφόρος, θα κατέστρεφε την Επανάσταση και ότι όπως δεν πρέπει να “φέρουμε την ελευθερία στην αιχμή της ξιφολόγχης” έτσι και η στρατιωτική τυραννία δεν θα μπορούσε να προσφέρει κανένα καλό, όποιοι και αν είναι οι σκοποί της [...]. Η Τρομοκρατία (και κάθε τρομοκρατία) οφείλεται εν μέρει σ’ αυτό το γεγονός.»²⁶

Στη *Στιγμή του θανάτου μου* υπάρχει μία αναφορά στην περίφημη συνάντηση του Χέγκελ και του Ναπολέοντα, το 1806, στην Ιένα. Ο τόνος αυτού του χωρίου δημιουργεί την αίσθηση ότι η κρίση που εκφέρει ο Μπλανσό για τις δύο εξέχουσες προσωπικότητες είναι θετικός, σχεδόν εγκωμιαστικός: «Μήπως ήταν αρκετά μορφωμένος ώστε να ξέρει ότι επρόκειτο για την περίφημη χρονιά στην Ιένα, όταν ο Ναπολέων, πάνω στο βραχύσωμο γκριζο άλογό του, περνούσε κάτω από τα παράθυρα του Χέγκελ που αναγνώρισε στο πρόσωπό του “την ψυχή του κόσμου”, όπως έγραψε σε φίλο του; Ψεύδος και αλήθεια, γιατί, καθώς έγραψε ο Χέγκελ, σε άλλο φίλο, οι Γάλλοι λεηλάτησαν και ρήμαξαν το ενδιαίτημά του. Αλλά ο Χέγκελ ήξερε να διακρίνει το εμπειρικό από το ουσιώδες».²⁷

Εδώ όμως έχουμε το δικαίωμα να αναρωτηθούμε σε τι συνίσταται αυτό το «ουσιώδες», το οποίο, φαινομενικά, αξιοδοτεί θετικά τη δράση του Ναπολέοντα. Κατά τη γνώμη μου, θα έπρεπε να αρχίσουμε αυτή την ανάλυση μέσω μιας παράκαμψης που θα μας οδηγούσε, εκ νέου, στην κοζεβική ανάγνωση της *Φαινομενολογίας του πνεύματος* του Χέγκελ. Είναι πολύ γνωστό ότι για τον Κοζέβ, στην εγελιανή σκέψη, ο Ναπολέων εκπροσωπεί το «τέλος της Ιστορίας», εφόσον «η υποδιαίρεση C του Κεφαλαίου VI {της *Φαινομενολογίας του πνεύματος*} πραγματεύεται το μετεπαναστατικό κράτος, δηλαδή τη Ναπολεόντεια Αυτοκρατορία (1806). Είμαστε στο τέλος της Ιστορίας».²⁸ Στην Τρομοκρατία ο άνθρωπος επιζητεί την κατάργηση της σχέσης του Κυρίου και του Δούλου προσβλέποντας στην απόλυτη ελευθερία· εν συνεχεία όμως συνειδητοποιεί ότι αυτή η ελευθερία προϋποθέτει την καθαρή αρνητικότητα, το Μηδέν, τουτέστιν τον προσίδιο θάνατό του. Αν θέλει να ζήσει πραγματικά, θα βρει την *ικανοποίησή* του, «την Befriedigung [ικανοποίηση] πάνω σε τούτη τη γη και εντός ενός κράτους (όπου δεν θα υπάρχει πλέον απόλυτη ελευθερία – εξαιρουμένου του αρχηγού, που είναι ο Ναπολέων· ωστόσο μπορεί κανείς να πει ότι ακόμη και αυτή η ελευθερία περιορίζεται από την πραγματικότητα· παρά ταύτα ο αρχηγός του μετεπαναστατικού κράτους είναι πλήρως “ικανοποιημένος” από τή δράση του, διότι αυτή η πραγματικότητα που την περιορίζει είναι εξ ολοκλήρου το ίδιο το έργο του)».²⁹

Ο Ζακ Ταμινιό (Jacques Taminiaux), στον δικό του εκτενή σχολιασμό των εγελιανών παραδόσεων στο Πανεπιστήμιο της Ιένας (*Jenaer Realphilosophie* (1805-1806)), λέγει ότι «ακριβώς το εγελιανό κράτος της *Realphilosophie* παρουσιάζεται πράγματι ως ένα υβρίδιο του ναπολεόντειου κράτους και του πεφωτισμένου δεσποτισμού».³⁰ Από την άλλη μεριά, θα ήταν ενδιαφέρον να δούμε πώς ο ίδιος ο Χέγκελ αντιλαμβάνεται, στο ίδιο κείμενο, τον πόλεμο εν γένει. Αφού δήλωσε ότι «η δημόσια τάξη εργάζεται για το κράτος» στρέφεται προς «τη στρατιωτική τάξη και τον πόλεμο», στον οποίο βλέπει τον μετασχηματισμό της *ατομικής* αρνητικότητας σε θετική πράξη στην υπηρεσία της συντήρησης του *καθολικού*:

«Η στρατιωτική τάξη [état = Stand] και ο πόλεμος είναι α) η πραγματική θυσία του Εαυτού, — ο κίνδυνος του θανάτου για το ενικό ον· [...] το *έγκλημα* είναι αναγκαία στιγμή στην έννοια του δικαίου και του νόμου που έχουν κύρος· — με τέτοιο τρόπο που καθένας ως αυτό το ενικό ον να αυτοσυγκροτείται ως απόλυτη δύναμη, — να βλέπει τον εαυτό του ως απολύτως ελεύθερο, — να βλέπει τον εαυτό του δι' εαυτόν [pour soi] και πραγματικό εναντίον του άλλου ως καθολική αρνητικότητα· — ιδού τι του προσφέρεται στον πόλεμο: είναι ένα έγκλημα *χάριν του καθολικού*· ο σκοπός είναι η διατήρηση του Όλου — εναντίον του εχθρού, ο οποίος αποβλέπει στην καταστροφή

του Όλου — αυτή η απο-κατάληψη [dessaisissement = Enttäussierung] πρέπει ακριβώς να έχει τούτη την αφηρημένη μορφή, να στερείται ατομικότητας, ο θάνατος πρέπει να λαμβάνεται και να δίνεται ψυχρά, όχι με τη λυσσαλέα μάχη όπου το ενικό ον κοιτάζει τον αντίπαλο στα μάτια και τον σκοτώνει με άμεσο μίσος — αλλά μάλλον ο θάνατος δίνεται και λαμβάνεται εν κενώ.»³¹

Εν κατακλείδι, αν ο Χέγκελ θεωρεί ότι ο πόλεμος αποκαλύπτει στο άτομο ότι μέσω της αρνητικότητάς του, του θανάτου του, φθάνει στην ιδέα του καθολικού, δηλαδή στην απόλυτη πρωτοκαθεδρία της υπόστασης της κοινότητας, της διατήρησης του κρατικού Όλου, ο Μπλανσό, αντίθετα, είναι πεπεισμένος ότι ο άνθρωπος μπορεί να αποδεχτεί την ατομική αρνητικότητά του και να φθάσει στον οικουμενισμό του πολίτη μόνο μέσω της επανάστασης – και πάνω απ' όλα μέσω της Τρομοκρατίας. Εδώ όμως τίθεται το ερώτημα, εκ νέου, αν της επανάστασης είναι αναγκαίο να προηγείται ο πόλεμος, αν πρέπει να προσφύγουμε στον πόλεμο για να επιταχύνουμε τον ρυθμό της έλευσης της επανάστασης. Αυτή τη φορά η απάντηση του Μπλανσό –που δίνεται στο κείμενό του *Η φιλία*– εμπλέκει όχι μόνο τον Ναπολέοντα, αλλά και τον συνδέει με το Κακό, το οποίο εκπροσωπείται από τον πόλεμο, στον ορίζοντα ενός ορισμένου εβραϊκού μεσσιανισμού:

«Πώς, στην ιστορία του Μπούμπερ (Buber),³² ο Ναπολέων κλήθηκε να συνεργαστεί με την ελπίδα σωτηρίας; [...] Εφόσον μια προφητεία προαναγγέλλει ότι η νίκη του Γωγ, της χώρας Μαγώγ, θα προηγηθεί αμέσως της έλευσης του Μεσσία, υπάρχει μεγάλο συμφέρον να αφήσουμε τον άνθρωπο της Δύσης να γίνει η δαιμονική δύναμη, ικανή να ανασύρει την άβυσσο και να παρασύρει σ' αυτήν τους εβδομήντα δύο λαούς. Αλλά, για όλα αυτά, πρέπει τούτος ο άνθρωπος να είναι αληθινά ο Γωγ, το ον του ερεβώδους υπέρμετρου, και για να γίνει κάτι τέτοιο είναι αναγκαίο οι μεγάλοι Τσαντικίμ, αυτοί που διαβάζουν στον ουρανό και έχουν επαφή με τις δυνάμεις, να συνεργαστούν με τη μοίρα του και να τον βοηθήσουν να αποκτήσει μian υπεράνθρωπη διάσταση. Αντιλαμβάνεται κανείς πολύ καλά ότι εδώ πρόκειται για μια πολύ ριψοκίνδυνη και πολύ αμφίβολη παρέμβαση. Οφείλουμε να ευνοήσουμε το Κακό, να το φέρουμε στον παροξυσμό του, να επιταχύνουμε την καταστροφή, ούτως ώστε να πλησιάσει κατ' αυτόν τον τρόπο η λύτρωση; Πρέπει να επισπεύσουμε το τέλος; Η φοβερή ανάμνηση του Σαμπαταΐσμου –για τον οποίο δεν γίνεται κανένας υπαινιγμός στο αφήγημα του Μπούμπερ λόγω μιας ενδεικτικής αιδημοσύνης– υπάρχει βεβαίως στο βάθος όλης αυτής της δράσης. Υπενθυμίζω εν συντομία την ιστορία. Ο Σαμπαταΐ Τσβι είναι ο Μεσσίας του 17ου αιώνα, ο οποίος τελικά θα προσχωρήσει στο Ισλάμ. Η ξενότητα της εμφάνισής του συνίσταται στο ότι η αποστασία του, αντί να τον οδηγήσει στην ανυποληψία,

έγινε το πρόσχημο της λυτρωτικής αποστολής του. Για να νικήσεις σε βάθος το Κακό, πρέπει να κατέλθεις στο βάθος της δυστυχίας και να περιβληθείς με το ίδιο το Κακό. Η αποστασία, η απάρνηση του εαυτού, η υποχρέωση να ζει ενδόμυχα μέσα στην απόρριψη της αλήθειας (η οποία ακριβώς επιβλήθηκε από την Εκκλησία στους Μαρράνους) είναι η ύψιστη θυσία για την οποία είναι ικανός ο Μεσσίας. [...] Η περιπέτεια του Σαμπατάι Τσβι ήταν μια επώδυνη καταστροφή. Σημάδεψε την άνοδο του θρησκευτικού μηδενισμού, τη ρήξη με τις παραδοσιακές αξίες, με τη δικαιολόγηση ότι στον κόσμο του τέλους το Κακό είναι ιερό και ο Παλαιός Νόμος χωρίς ισχύ· τέλος αυτή η περιπέτεια αλλοίωσε σοβαρά τον αυθεντικό εβραϊκό μεσσιανισμό.»³³

Εδώ, αυτό που διακυβεύεται (και καταγγέλλεται από τον Μπλανσό) παραπέμπει σε έναν μεταγενέτερο χρόνο, συγκεκριμένα στη σύγκλιση μεταξύ του πολέμου και της επανάστασης, σύγκλιση που γίνεται από ορισμένους αριστερούς διανοούμενους· γι' αυτούς, ο πόλεμος δεν είναι παρά μόνο ένα προσωρινό στάδιο, αλλά συνάμα απολύτως απαραίτητο, αν θέλει κανείς να συντομεύσει στον μέγιστο βαθμό τον χρόνο που μας χωρίζει από την κοινωνική απελευθέρωση: «Οι διανοούμενοι ίσως δεν κατόρθωσαν ποτέ να διασαφηνίσουν αυτό ακριβώς το πρόβλημα του πολέμου και των σχέσεών του με την κοινωνική απελευθέρωση. (Διότι πάντοτε θα υπάρχει ο πειρασμός να απαντήσει κανείς ότι αν η επανάσταση έχει ανάγκη τον πόλεμο για να επιβεβαιωθεί, αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι η ίδια η επανάσταση είναι ένας πόλεμος ή ότι τα μέσα του πολέμου –ο νόμος περί υπόπτων, η κατάργηση των δημοκρατικών κανόνων, τα στρατόπεδα συγκέντρωσης– είναι αναγκαία για να την κάνουν να διαρκεί.)».³⁴

Τα κίνητρα του μπλανσοτικού κατηγορητηρίου εναντίον του πολέμου γίνονται ευκρινέστερα, αν διαβάσει κανείς με προσοχή το κείμενο υπό τον τίτλο «Για τον σύντροφο Κάστρο» (γραμμένο το 1968 και δημοσιευμένο στα *Πολιτικά γραπτά*). Εδώ θα δούμε ότι η μορφή εναντίον του αρχηγού της κουβανικής επανάστασης –ο οποίος επιδοκίμασε την εισβολή των σοβιετικών αρμάτων μάχης στην Τσεχοσλοβακία {το 1968}– αφενός επικαλείται τον στενό, μη αναγώγιμο δεσμό μεταξύ της επανάστασης και της Τρομοκρατίας, αφετέρου καταγγέλλει, κατ' αναλογία, τον милитарισμό εν γένει (ιδιαίτερα τον ναπολεόντειο – πάλι!), ο οποίος είναι, κατά τον Μπλανσό, μια οπισθοδρομηση του επαναστατικού ιδεώδους: «Η Επανάσταση είναι τρομακτική. Αλλά η κτηνώδης εισβολή στρατιωτών ουδόλως μπορεί να εξομοιωθεί με το κατ' ανάγκην υπέρμετρον –αδύνατον– που χαρακτηρίζει την επαναστατική Τρομοκρατία, οσάκις αυτή καλείται να διαταράξει και να παραβιάσει κάθε νόμο. Οι ναπολεόντειες στρατιές απελευθέρωναν τους λαούς υποτάσσοντας τις κυβερνήσεις και εν

συνεχεία υπέτασσαν τους λαούς εν ονόματι της εστεμμένης οικουμενικής ελευθερίας – “η ψυχή του κόσμου” που περνούσε και ξαναπερνούσε έφιππη κάτω από τα παράθυρα του Φιλοσόφου. Εδώ είμαστε πολύ πίσω σε σχέση με την ιακωβίνικη ιδεολογία.».³⁵

Μετά από αυτή την ανάλυση φρονώ ότι μπορώ σήμερα να προωθήσω την υπόθεση σύμφωνα με την οποία ο Μπλανσό ήταν πάντοτε ένας επαναστάτης, αρχικά της Άκρας Δεξιάς και εν συνεχεία της Άκρας Αριστεράς. Το σημείο κορύφωσης αυτής της επαναστατικής έξαψης είναι το κίνημα του Μαΐου του 1968, όπως μαρτυρείται από το κείμενο «Για το κίνημα», γραμμένο τον Δεκέμβριο του 1968 και δημοσιευμένο τον Ιούνιο-Ιούλιο 1969, μετά τη διάλυση της Επιτροπής Δράσης Συγγραφέων-Φοιτητών (Comité d'action écrivains-étudiants), στην οποία συμμετείχε και ο Μπλανσό: «Το συμπέρασμα προς το οποίο ορισμένοι προσανατολίζονται είναι ότι η επανάσταση του Μάη, επειδή ήταν συνολική, επειδή άλλαξε τα πάντα, έχει επίσης αφήσει ανέπαφα τα πάντα. Δεν το πιστεύω, αλλά εκκινώντας από αυτό, θα συγκρατήσω μια απαίτηση: να συνειδητοποιήσουμε, και πάντοτε εκ νέου, ότι είμαστε στο τέλος της ιστορίας, ούτως ώστε οι περισσότερες κληρονομημένες έννοιες, αρχίζοντας από αυτές της επαναστατικής παράδοσης, πρέπει να επανεξεταστούν και, ως τέτοιες, να απορριφθούν. Η ασυνέχεια που παρουσίασε (αλλά και παρήγαγε ο Μάης) πλήττει επίσης την ιδεολογική “γλώσσα” [langage] και την ιδεολογική δράση. Ας το παραδεχτούμε: ο Μαρξ, ο Λένιν, ο Μπακούνιν πλησίασαν ο ένας τον άλλον και απομακρύνθηκαν. Υπάρχει ένα απόλυτο κενό πίσω μας και μπροστά μας – και οφείλουμε να σκεφτούμε και να δράσουμε χωρίς βοήθεια, χωρίς άλλη υποστήριξη παρά μόνο τη ριζοσπαστικότητα αυτού του κενού. Τα πάντα, ακόμη μία φορά, έχουν αλλάξει. Ακόμη και ο διεθνισμός είναι διαφορετικός. Να μην επιτρέψουμε στον εαυτό μας τον φενακισμό. Ας θέσουμε τα πάντα εν αμφιβόλω, συμπεριλαμβανομένων των προσίδιων βεβαιότητων μας και των φραστικών ελπίδων μας. Η ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΕΙΝΑΙ ΠΙΣΩ ΜΑΣ: ήδη αντικείμενο κατανάλωσης και ενίοτε απόλαυσης. Αλλά αυτό που είναι μπροστά μας, και θα είναι τρομερό, δεν έχει ακόμη όνομα.».³⁶

Στο τέλος της εισήγησής μου στο διεθνές συνέδριο «Μωρίς Μπλανσό. Κριτικά αφηγήματα» (26-29 Μαρτίου 2003), είχα επαναφέρει το περί πολέμου ερώτημα στο έργο του Μπλανσό, δίνοντας, εν είδει εύλογης υπόθεσης, μια βιαστική και βεβαίως πολύ παρακινδυνευμένη απάντηση. Θα μου επιτρέψετε να παραθέσω εκ νέου αυτές τις φράσεις για να κλείσω την επιχειρηματολογία μου: «Γνωρίζουμε ότι [ο Μπλανσό] επέμεινε πολύ στην “αδοκίμαστη εμπειρία”³⁷ του θανάτου. Θα τολμήσω λοιπόν να προτάξω την υπόθεση ότι μετά την ακραία εμπειρία {της παρ' ολίγον θανάτωσής του από το εκτελεστικό απόσπασμα}, η οποία εξιστορείται στη *Στιγμή του θανάτου μου*, και δη μετά τη

δοκιμασμένη εμπειρία αυτού του πολεμικού επεισοδίου, ο Μπλανσό έχει μια σαφή ιδέα για το τι είναι ο πόλεμος εν γένει. Ιδού λοιπόν ο επιγραμματικός ορισμός του που διατυπώνεται από τον ίδιο: «Αυτό ήταν λοιπόν ο πόλεμος: η ζωή για τους μεν, για τους δε η ωμότητα της δολοφονίας»³⁸». ³⁹

III. Να προκρίνουμε τη ζωή, να καταφάσκουμε την επιβίωση

Ένας από τους πρωταρχικούς άξονες της εισήγησής μου, ίσως ο θεμελιωδέστερος, συνίσταται στο να θεωρώ την αποδόμηση ως κατάφαση της ζωής και αποδοκιμασία του θανάτου, και δη της θανάτωσης. Στην τελευταία του συνέντευξη που δημοσιεύτηκε ως ανεξάρτητο βιβλίο υπό τον τίτλο *Μαθαίνοντας να ζεις εν τέλει*, ο Ντερριντά αναφέρεται στην επιβίωση λέγοντας ότι αυτή «είναι μια πρωταρχική έννοια, η οποία αποτελεί την ίδια τη δομή του πράγματος που αποκαλούμε ύπαρξη, Dasein, αν θέλετε. Είμαστε δομικά επιζώντες, σημαδεμένοι από τη δομή του ίχνους, της διαθήκης».⁴⁰ Και επειδή είχε πει ήδη ότι «είμαστε όλοι επιζώντες με αναστολή»,⁴¹ και ότι η «ζωή είναι επιβίωση»,⁴² διαισθάνεται τον κίνδυνο να κατηγορηθεί ότι καταφάσκει μάλλον τον θάνατο παρά τη ζωή. Εξ ου η άμεση αντίδρασή του: «Ωστόσο, έχοντας πει όλα αυτά, δεν θα ήθελα να αφήσω να κυκλοφορεί η ερμηνεία σύμφωνα με την οποία η επιζωή [survivance] είναι μάλλον με το μέρος του θανάτου, του παρελθόντος, παρά με το μέρος της ζωής και του μέλλοντος. Όχι, ανά πάσα στιγμή η αποδόμηση είναι με το μέρος του ναι, της κατάφασης της ζωής. Όλα όσα λέγω –τουλάχιστον από το *Βήμα* (στο βιβλίο μου *Παράλια* ⁴³) και εφεξής– για την επιβίωση [survie] ως συνθετότητα της αντίθεσης ζωή/θάνατος απορρέουν σ' εμένα από την απροϋπόθετη κατάφαση της ζωής. Η επιζωή είναι η ζωή πέραν της ζωής, η ζωή παραπάνω από τη ζωή, και ο λόγος που αρθρώνω δεν είναι θανατηφόρος, κάθε άλλο, είναι η κατάφαση ενός ζώντος που προκρίνει το ζην και επομένως το επιζήν από τον θάνατο, διότι η επιβίωση δεν είναι απλώς αυτό που απομένει, είναι η κατά το δυνατόν εντονότερη ζωή».⁴⁴

Στην κηδεία του Ζακ Ντερριντά, ο πρωτότοκος γιος του, ο Πιέρ Αλφερί (Pierre Alféri), διάβασε τις ακόλουθες φράσεις, γραμμένες από τον πατέρα του (πρόκειται για ένα είδος μετατύμβειου αυτο-επικήδειου λόγου): «“Ο Ζακ δεν ήθελε ούτε τελετή ούτε επικήδειο λόγο. Γνωρίζει εκ πείρας τι δοκιμασία είναι για τον φίλο που επωμίζεται αυτό το πράγμα. Μου ζητάει να σας ευχαριστήσω που ήλθατε, να σας ευλογήσω, σας ικετεύει να μην είστε θλιμμένοι, να σκέπτεστε μόνο τις πολυάριθμες ευτυχισμένες στιγμές που του δώσατε την ευκαιρία να τις συμμεριστείτε μαζί του.

Χαμογελάστε μου, λέει, όπως θα σας έχω χαμογελάσει έως το τέλος.

Να προκρίνετε πάντοτε τη ζωή και να καταφάσκετε ακατάπαυστα την επιβίωση...

Σας αγαπώ και σας χαμογελώ απ' όπου και αν είμαι”».⁴⁵

Είμαι πεπεισμένος ότι, διαμέσου της φράσης «Να προκρίνετε πάντοτε τη ζωή και να καταφάσκετε ακατάπαυστα την επιβίωση...», ο Ντερριντά μάς κληροδότησε, ως διαθήκη, το πολιτικό credo του: σε έναν κόσμο που βασιλεύει η κοινωνική αδικία, η εκμετάλλευση του ανθρώπου από τον άνθρωπο, όπου κυριαρχούν η βία, η ωμότητα και η θανάτωση, η αποδόμηση υπερασπίζεται απροϋπόθετα το δικαίωμα στη ζωή, προκρίνοντας τη ζωή, καταφάσκοντας την επιβίωση. Ωστόσο, αυτή η φράση, στην προστακτική –«Να προκρίνετε πάντοτε τη ζωή και να καταφάσκετε ακατάπαυστα την επιβίωση...»– μας αφήνει κάπως αμήχανους, γιατί στο τέλος της τελευταίας συνέντευξής του μας είχε πει –το επαναλαμβάνω– ότι «ανά πάσα στιγμή η αποδόμηση είναι με το μέρος του ναι, της κατάφασης της ζωής». Γι' αυτό ακριβώς ο Ζακόμπ Ρογκοζενσκι (Jacob Rogozinski) υποστηρίζει ότι «η κατάφαση της επιβίωσης αντιτίθεται εδώ στην κατάφαση της ζωής», ότι «το να προκρίνεις την επιβίωση ισοδυναμεί εν προκειμένω με το να προκρίνεις τον θάνατο από τη ζωή», ότι «αυτό ακριβώς δεν καταλαβαίνουν εκείνοι που εννοούν τη σκέψη του [του Ντερριντά] ως ριζική κατάφαση της ζωής, μιας “ζωής προγενέστερης της αντίθεσης της ζωής και του θανάτου”» και ότι –ως κατακλείδα– «λαμβανομένων όλων αυτών υπ' όψιν, δεν πρόκειται για μια ουδετεροποίηση που θα καθιστούσε την οριοθέτησή τους ανεπίκριτη (ούτε η ζωή ούτε ο θάνατος), αλλά πράγματι για *μιαν απόφαση υπέρ του θανάτου*».⁴⁶

Κατά την άποψή μου, η πρόταση «να προκρίνετε πάντοτε τη ζωή» (αντί του «να καταφάσκετε πάντοτε τη ζωή»), γίνεται κατανοητή αν προσθέσουμε σ' αυτήν το δεύτερο σκέλος, που διατυπώνεται ρητά στην τελευταία συνέντευξή του: «Ο λόγος που αρθρώνω δεν είναι θανατηφόρος, κάθε άλλο, είναι η κατάφαση ενός ζώντος που προκρίνει το ζην και επομένως το επιζήν από τον θάνατο».⁴⁷ Ο Σάββας Μιχαήλ, Έλληνας φίλος εβραϊκής καταγωγής, μου υπέδειξε έναν άλλο δρόμο για να ερμηνεύσω τούτη τη φράση του Ντερριντά: την Παλαιά Διαθήκη, ακριβέστερα το *Δευτερονόμιον*, τη στιγμή που η ζωή του Μωυσή αγγίζει το τέλος της και αντηχεί η φωνή του Θεού: «Κοίτα! Σου έδωσα ενώπιον του προσώπου σου, σήμερα, / τη ζωή και το καλό, τον θάνατο και το κακό. / [...] Επικαλούμαι ενώπιόν σας σήμερα, τη μαρτυρία των ουρανών και της γης: / τη ζωή και τον θάνατο, τα δίνω ενώπιον του προσώπου σας, / την ευλογία και την κατάρα. / Να επιλέξεις τη ζωή για να ζήσεις, εσύ και το σπέρμα σου [...]».⁴⁸

Αυτά τα βιβλικά χωρία σηματοδοτούν την απαρχή του θέματος των «δύο οδών» (το οποίο θα προσλάβει τεράστια σημασία στον ελληνιστικό ιουδαϊσμό, συγκεκριμένα στο Κουμράν, και στους πρώτους χριστιανούς): «Σ' αυτόν

τον λαό, να πεις: / “Έτσι λέγει ο Γιαχβέ: Νά με! / Δίνω ενώπιον του προσώπου σας την οδό της ζωής και την οδό του θανάτου”». ⁴⁹

Αυτό που διακυβεύεται σε τούτη τη φράση είναι ακριβώς η δύναμη του συλλογισμού και της ελεύθερης επιλογής του καλού ή του κακού που διαθέτουν οι άνθρωποι. Επομένως η ντερριντιανή παραίνεση που μας υποκινεί να «προκρίνουμε τη ζωή» αφενός προϋποθέτει την πίστη της στην ελευθερία της ανθρώπινης βούλησης (της οποίας όμως προηγείται η ευθύνη μας απέναντι στον άλλο – λεβινασικό δάνειο), αφετέρου δίνει ένα διαφορετικό νόημα στη θεϊκή βούληση, η οποία φημίζεται τόσο πολύ για τις απαιτήσεις της και τους καταναγκασμούς της, ώστε όλες οι ανθρώπινες πράξεις να μην μπορούν να είναι παρά μόνο οριακά προκαθορισμένες.

Φρονώ ότι το μόνο ερώτημα –ως κατακλείδα της εισήγησής μου– που τίθεται τώρα, και μάλιστα επιτακτικά, συνίσταται στο να μάθουμε αν τελικά ο Μπλανσό προκρίνει τη ζωή ή τον θάνατο. Επ’ αυτού θα ήταν προτιμότερο να ακούσουμε, ακόμη μία φορά, την απάντηση που έδωσε ο ίδιος ο Ντερριντά στον επικήδειο που εξεφώνησε κατά την τελετή της καύσης της σορού του Μωρίς Μπλανσό, στις 24 Φεβρουαρίου 2003: «Διότι πέρα από οτιδήποτε θα μπορούσε να μας κάνει να πιστέψουμε μια εσπευσμένη ανάγνωση, πέρα από αυτό που η σταθερή προσήλωσή του στον θάνατο, σ’ αυτό το συμβάν χωρίς συμβάν του θνήσκειν, μπορεί να αφήνει να σκεφτούμε, ο Μωρίς Μπλανσό δεν αγάπησε, δεν θα καταφάσκει παρά μόνο τη ζωή και το ζην, και το φως του εκφραίνεσθαι. Περί αυτού έχουμε χίλιες ενδείξεις και στα κείμενά του και στον τρόπο με τον οποίο ήταν δεμένος με τη ζωή, με τον οποίο προέκρινε [*a préféré*] τη ζωή, έως το τέλος. Μαζί, τολμώ να πω, με μια μοναδική ευφροσύνη, την ευφροσύνη της κατάφασης και του “ναι”, και μάλιστα μια ευφροσύνη που είναι διαφορετική από αυτήν της χαρούμενης γνώσης, προφανώς λιγότερο σκληρή-ωμή, αλλά ευφροσύνη, η ίδια η χαρά της ευτυχίας απέναντι στην οποία ορισμένα αρκούντως εκλεπτυσμένα αυτιά δεν θα μπορούσαν να παραλείψουν να είναι ευαίσθητα». ⁵⁰

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

- 1 Το κείμενο αυτό είναι η κατά γράμμα αυτομετάφραση της εισήγησής μου που εκφωνήθηκε γαλλιστί στο διεθνές «Συνέδριο του Σεριζύ» στη Νορμανδία (Colloque du Centre culturel de Cerisy, 2-9 Ιουλίου 2007), το οποίο ήταν αφιερωμένο στο έργο του Μωρίς Μπλανσό. (Το γαλλικό πρωτότυπο κείμενο υπό τον τίτλο «Blanchot, Derrida: du droit à la mort au droit à la vie» δημοσιεύτηκε μαζί με τις άλλες εισηγήσεις στον συλλογικό τόμο *Maurice Blanchot dans son siècle*, Éditions Parangon/Vs, Λυών 2009, σ. 178-193.) Οι λέξεις, προτάσεις ή σημειώσεις που έχω προσθέσει εκ των υστέρων για την ανά χείρας αυτομετάφραση περιβάλλονται από αγκιστροειδείς αγκύλες.
- 2 {Το «Μανιφέστο των 121» (Γάλλων διανοουμένων) είναι η περίφημη «Διακήρυξη για το δικαίωμα στην ανυπακοή στον

πόλεμο της Αλγερίας» («Déclaration sur le droit à l'insoumission dans la guerre d'Algérie»), δηλαδή η έκκληση που απηύθυναν προς τους Γάλλους στρατιώτες να *ανυποτακτούν εν γένει*, τουτέστιν να αρνηθούν τα στρατιωτικά καθήκοντά τους και να μην πολεμήσουν εναντίον των επαναστατημένων Αλγερινών. Η συμβολή του Μπλανσό στη διαμόρφωση του τελικού κειμένου του εν λόγω μανιφέστου ήταν καθοριστική (εκτός των άλλων, ο τίτλος της Διακήρυξης είναι δικός του). Η Διακήρυξη τυπώθηκε την 1η Σεπτεμβρίου 1960, αλλά δεν δημοσιεύτηκε ποτέ ολόκληρη στις εφημερίδες. Γι’ αυτή την πολυσήμαντη δραστηριότητα του Μπλανσό βλ.: α) Christophe Bident, *Maurice Blanchot, partenaire invisible*, Champ Vallon, Σεϋσσέλ 1998, σ. 391-402. β) Étienne Balibar, «Blanchot l'insoumis», στο *Maurice Blanchot dans son siècle*, ό.π., σ. 289-314.}

- 3 Jacques Derrida, «Entre lui et moi dans l'affection et la confiance partagée», *Le magazine littéraire* 419 (Απρίλιος 2003), σ. 31.
- 4 {Το εν λόγω κείμενο του Μπλανσό δημοσιεύτηκε σε δύο τεύχη του περιοδικού *Critique* (Νοέμβριος 1947 και Ιανουάριος 1948). Εν συνεχεία τα δύο μέρη συνενώθηκαν υπό τον ενιαίο τίτλο «La littérature et le droit à la mort» στη συλλογή μπλανσοτικών δοκιμίων *La part du feu* (Gallimard, Παρίσι 1949). Βλ. την ελληνική μετάφραση: Maurice Blanchot, *Η λογοτεχνία και το δικαίωμα στον θάνατο*, μτφρ.-σημ. Νίκος Ηλιάδης, futura, Αθήνα 2003.}
- 5 {Από το 1933 έως το 1939 ο Αλεξάντρ Κοζέβ διευθύνει στην École pratique des hautes études, στο Παρίσι, ένα σεμινάριο υπό τον τίτλο «La philosophie religieuse de Hegel», το οποίο ουσιαστικά δεν ήταν παρά ένας διεξοδικός σχολιασμός της εγγεληνής *Φαινομενολογίας του πνεύματος*. Αυτά τα «μαθήματα» εκδόθηκαν με τη φροντίδα του Ρεϋμόν Κενώ (Raymond Queneau) υπό τον τίτλο *Introduction à la lecture de Hegel (Leçons sur La phénoménologie de l'esprit)*, Gallimard, Παρίσι 1947. Η επίδραση αυτού του σεμιναρίου στη γαλλική σκέψη είναι τεράστια.}
- 6 {Ο Ζαν Υπολίτ μετέφρασε και σχολίασε τη *Φαινομενολογία του πνεύματος* του Χέγκελ: α) G.W.F. Hegel, *La phénoménologie de l'esprit*, Aubier, Παρίσι 1941. β) Jean Hyppolite, *Genèse et structure de la Phénoménologie de l'esprit de Hegel*, Aubier, Παρίσι 1946. Εδώ επισημαίνω ότι σε μία σημείωση στη «Λογοτεχνία και το δικαίωμα στον θάνατο» ο Μπλανσό μνημονεύει ρητά και τα δύο έργα του Υπολίτ (βλ. «La littérature et le droit à la mort», στο *La part du feu*, ό.π., σ. 295, σημ.1).}
- 7 Blanchot, «La littérature et le droit à la mort», στο *La part du feu*, ό.π., σ. 305, σημ. 1.
- 8 Alexandre Kojève, *Introduction à la lecture de Hegel*, Gallimard, coll. «tel», Παρίσι 1979, σ. 557-558.
- 9 {Βλ. G.W.F. Hegel, *Phänomenologie des Geistes* (επιμ. Hans-Friedrich Wessels / Heinrich Clairmont), Felix Meiner Verlag, Αμβούργο 2006, σ. 130: «[Οι δύο αυτοσυνειδησίες] πρέπει να πάνε σ’ αυτόν τον αγώνα, γιατί πρέπει να υψώσουν τη βεβαιότητα που έχουν για τον εαυτό τους ότι *είναι δι’ εαυτόν* σε αλήθεια, στον άλλον και στον εαυτό τους. Και μόνο μέσω της διακινδύνευσης της ζωής [*das Daransetzen des Lebens*] επαληθεύεται η ελευθερία [...]».
- 10 Kojève, *Introduction à la lecture de Hegel*, ό.π., σ. 19. {Εδώ πρέπει να σημειώσουμε ότι αυτές οι *εγγεληνές φράσεις* είναι από την «Εισαγωγή» του βιβλίου του Κοζέβ, ο οποίος *μεταφράζει* και συνάμα *σχολιάζει* από τη *Φαινομενολογία του πνεύματος* το Τμήμα Α του κεφαλαίου IV που έχει τον τίτλο «Αυθυπόσταση και μη αυθυπόσταση της αυτοσυνειδησίας: κυριαρχία και υποτέλεια». Εν ολίγοις στο κεφάλαιο αυτό ο Κοζέβ εντοπίζει την περίφημη «διαλεκτική του κυρίου και του δούλου».

- 11 Blanchot, «La littérature et le droit à la mort», στο *La part du feu*, ό.π., σ. 311.
- 12 Αυτ., σ. 309.
- 13 {Αναφορά στο βιβλίο του Ζαν Πωλάν *Les fleurs de Tarbes ou La terreur dans les Lettres* (Gallimard, Παρίσι 1941) (*Τα άνθη της Ταρμπ ή Η Τρομοκρατία στα Γράμματα*). Ο κριτικός και συγγραφέας Ζαν Πωλάν ήταν διευθυντής του περιοδικού *Nouvelle revue française*.}
- 14 Jacques Derrida, «“Maurice Blanchot est mort”», στο Christophe Bident / Pierre Vilar (επιμ.), *Maurice Blanchot. Récits critiques*, Farrago / Léo Scheer, Τουρ 2003, σ. 598.
- 15 Blanchot, «La littérature et le droit à la mort», στο *La part du feu*, ό.π., σ. 309-310.
- 16 Derrida, «“Maurice Blanchot est mort”», ό.π., σ. 598.
- 17 Αυτ., σ. 603.
- 18 Jacques Derrida / Élisabeth Roudinesco, *De quoi demain..., Dialogue*, Fayard / Galilée, Παρίσι 2001, σ. 220.
- 19 Leslie Hill, «La pensée politique», *Le magazine littéraire* 424 (αφιερωμένο στον Μωρίς Μπλανσό), Οκτώβριος 2003, σ. 35.
- 20 Maurice Blanchot, «La révolution nécessaire», *Le Rempart*, 22 Ιουνίου 1933.
- 21 Hill, «La pensée politique», ό.π., σ. 37
- 22 Κριστόφ Μπιντάν, «Πώς είναι δυνατή η βιογραφία;» (συνέντευξη στον Βαγγέλη Μπιτσώρη), *Νέα Εστία* 1728 (Νοέμβριος 2000), σ. 633. {Η αντίδραση του Μπιντάν στο εν λόγω ερώτημα είναι η εξής (αυτ., σ. 635): «[...] Η ερώτησή σας επέχει θέση συμβάντος, η πολύ ωμή, όχι όμως βίαιη, ερώτησή σας είναι ένα ερώτημα που δεν με άγγιξε ποτέ [...] – δεν βλέπω κανέναν μέχρι σήμερα που να έχει θέσει το ερώτημα μιας μπλανσοτικής ιδέας για τον πόλεμο».}
- 23 Blanchot, «La littérature et le droit à la mort», στο *La part du feu*, ό.π., σ. 310.
- 24 Maurice Blanchot, *Les intellectuels en question*, Fourbis, Παρίσι 1996, σ. 42.
- 25 Αυτ., σ. 44.
- 26 Αυτ., σ. 56-57.
- 27 Maurice Blanchot, *L'instant de ma mort*, Fata Morgana, Παρίσι 1994, σ. 14-15. {Βλ. την ελληνική έκδοση: Maurice Blanchot, *Η στιγμή του θανάτου μου*, μτφρ. Βαγγέλης Μπιτσώρης, Άγρα, Σειρά «Ο άτακτος λαγός», Αθήνα 2000, σ. 7-8. Εδώ επιχείρησα για πρώτη φορά να απαντήσω στο ερώτημα για την μπλανσοτική εννόηση του πολέμου – βλ. το κείμενό μου που συνοδεύει την εν λόγω μετάφραση και έχει τον τίτλο «Θάνατος αυτοβιογραφούμενος;», αυτ., σ. 14-15.}
- 28 Kojève, *Introduction à la lecture de Hegel*, ό.π., σ. 145.
- 29 Αυτ., σ. 144.
- 30 Jacques Taminiaux, *Naissance de la philosophie hégélienne de l'État*, Payot, Παρίσι 1984, σ. 168.
- 31 Αυτ., σ. 278. {Επιμεταφράζω το εγελιανό χωρίο από τη γαλλική μετάφραση του Ζακ Ταμινιώ για να εναρμονιστώ με το γράμμα του σχολιασμού του.}
- 32 {Αναφορά στο ιστορικό μυθιστόρημα του Martin Buber, *Gog und Magog. Eine chassidische Chronik* (1941). Η γαλλική μετάφραση έχει τον τίτλο *Gog et Magog. Une chronique napoléonienne* (Gallimard, Παρίσι 1958). Τα μυθιστορηματικά πρόσωπα, μεσούντων των ναπολεόντειων πολέμων, είναι πρωτίστως χασιδικοί ραββίνοι (*Τσαντικίμ* = *Δίκαιοι*) και το ερώτημα που τίθεται είναι κατά πόσον μπορεί κανείς να υποστηρίξει το κακό (τον Ναπολέοντα ως Γωγ) για να επέλθει ταχύτερα το καλό (η έλευση του Μεσσία). Στην Παλαιά Διαθήκη (*Ιεζεκιήλ*, 38-39) αναφέρεται ότι ο Γωγ, βασιλιάς της χώρας Μαγώγ, θα εισβάλει σε έσχατους καιρούς – «ἐπ' έσχάτου έτών έλεύσεται»–, μαζί με άλλους πολυπληθείς ειδωλολάτρες (τα 72 παγανιστικά έθνη), στην Παλαιστίνη και θα επιτεθεί εναντίον της γης του Ισραήλ. Ωστόσο η παρέμβαση του Γιαχβέ θα δώσει την τελική νίκη στο Ισραήλ, αναγγέλλοντας κατ' αυτόν τον τρόπο το τέλος του παγανισμού επί της γης.}
- 33 Maurice Blanchot, *L'amitié*, Gallimard, Παρίσι 1971, σ. 269-270. Το ίδιο θέμα πραγματεύεται ο Μπλανσό στο κείμενό του *Les intellectuels en question*, ό.π., σ. 45-46.
- 34 Blanchot, *Les intellectuels en question*, ό.π., σ. 57
- 35 Maurice Blanchot, «Pour le camarade Castro», στο *Écrits politiques*, Lignes / Léo Scheer, Παρίσι 2003, σ. 130.
- 36 Maurice Blanchot, «Sur le mouvement», στο *Écrits politiques*, ό.π., σ. 146-147. {Ο τίτλος αυτού του κειμένου –«Για το κίνημα»– μπορεί να δώσει την εντύπωση ότι ο Μπλανσό δεν θεωρούσε ότι ο Μάης του '68 ήταν μια «επανάσταση». Η εντύπωση αυτή είναι ωστόσο λανθασμένη, γιατί στο ίδιο κείμενο (σ. 143) διαβάζουμε το εξής: «Η μεγάλη πλειονότητα των παρατηρητών, συμπεριλαμβανομένων των ευμενών σχολιαστών, λέγουν ότι αυτό το κίνημα ήταν σημαντικό, αλλά απέτυχε. Αυτό είναι ψευδές. Ήταν σημαντικό και πραγματοποιήθηκε κυριαρχικά. Γίνεται λόγος περί επαναστάσεως, όρος πολύ αμφίλογος, αλλά αν ομιλούν περί αυτού πρέπει να τον αποδεχτούμε και να πούμε: είναι αλήθεια, υπήρξε επανάσταση, η επανάσταση έλαβε χώρα. Το κίνημα του Μάη [le mouvement de Mai] ήταν η ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ [la RÉVOLUTION], μέσα στην αστραποβολή και στην έκλαμψη ενός συμβάντος που ολοκληρώθηκε και, καθώς ολοκληρωνόταν, άλλαξε τα πάντα».}
- 37 Βλ. Maurice Blanchot, *L'écriture du désastre*, Gallimard, Παρίσι 1980, σ. 110: {«Ο αναγκαίος αδύνατος θάνατος: γιατί αυτές οι λέξεις –και η αδοκίμαστη εμπειρία στην οποία αναφέρονται– διαφεύγουν την κατανόηση; Γιατί αυτή η πρόσκρουση, αυτή η άρνηση;»}
- 38 Blanchot, *L'instant de ma mort*, ό.π., σ. 16. {Βλ. την ελληνική έκδοση: Blanchot, *Η στιγμή του θανάτου μου*, μτφρ. Βαγγέλης Μπιτσώρης, ό.π., σ. 8.}
- 39 Vanghélis Bitsoris, «Du Nom de Berlin à L'instant de ma mort», στο Bident / Vilar (επιμ.), *Maurice Blanchot. Récits critiques*, ό.π., σ. 243.
- 40 Jacques Derrida, *Apprendre à vivre enfin. Entretien avec Jean Birnbaum*, Galilée/Le Monde, Παρίσι 2005, σ. 54-55. {Βλ. την ελληνική έκδοση: Jacques Derrida, *Μαθαίνοντας να ζεις εν τέλει. Συνέντευξη με τον Jean Birnbaum*, Άγρα, Αθήνα 2006, μτφρ. Βαγγέλης Μπιτσώρης, σ. 60-61.}
- 41 Αυτ., σ. 24-25 (στην ελληνική έκδοση: αυτ., σ. 27).
- 42 Αυτ., σ. 26 (στην ελληνική έκδοση: αυτ., σ. 28).
- 43 {Αναφορά στο κείμενο του Ντερριντά που φέρει τον δίσημο τίτλο *Pas* (*Βήμα ή Δεν*) και δημοσιεύτηκε για πρώτη φορά το 1967 στο περιοδικό *Gamma* (Cahiers 3/4, *Lire Blanchot*, 1). Εν συνεχεία ενσωματώθηκε στον τόμο ντερριντιανών κειμένων για το έργο του Μπλανσό υπό τον τίτλο *Παράλια* (*Parages*, Galilée, Παρίσι 1986).}
- 44 Derrida, *Apprendre à vivre enfin*, ό.π., σ. 54-55. {Βλ. την ελληνική έκδοση: Derrida, *Μαθαίνοντας να ζεις εν τέλει*, ό.π., σ. 61.}
- 45 «Salut à Jacques Derrida», *Rue Descartes* 48 (Απρίλιος 2005), P.U.F., σ. 6-7. {Αυτές οι φράσεις δημοσιεύτηκαν σε δύο αντικριστές σελίδες (δεξιά η φωτοτυπία τού εντός εισαγωγικών αυτόγραφου ντερριντιανού κειμένου, αριστερά η μεταγραφή του με τυπογραφικά στοιχεία). Παραθέτω το γαλλικό πρωτότυπο ιδιόγραφο κείμενο του Ζακ Ντερριντά: «“Jacques n'a voulu ni rituel ni oraison. Il sait par expérience quelle épreuve c'est pour l'ami qui s'en charge. Il me demande de vous remercier d'être

venus, de vous bénir, il vous supplie de ne pas être tristes, de ne penser qu'aux nombreux moments heureux que vous lui avez donné la chance de partager avec lui. / Souriez moi, dit-il, comme je vous aurai souri jusqu'à la fin. / Préférez toujours la vie et affirmez sans cesse la survie... / Je vous aime et vous souris d'où que je sois».

Για μια λεπτομερή ανάλυση αυτού του ντερριντιανού αυτο-επικήδειου λόγου και της συσχέτισης της ντερριντιανής και της μπλανσοτικής εννόησης του θανάτου, βλ. το κεφάλαιο «Η γραφή και ο μετατύμβειος αυτο-επικήδειος», στο Βαγγέλης Μπιτσώρης, *Ζακ Ντερριντά. Ζωή, θάνατος, επιβίωση*, Νεφέλη, Αθήνα 2006, σ. 54-73.}

46 Jacob Rogozinski, *Faire part. Cryptes de Derrida*, Lignes & Manifestes, Παρίσι 2005, σ. 60-61

47 Derrida, *Apprendre à vivre enfin*, ό.π., σ. 55. {Βλ. την ελληνική έκδοση: Derrida, *Μαθαίνοντας να ζεις εν τέλει*, ό.π., σ. 61. (Η υπογράμμιση ορισμένων λέξεων είναι δική μου.)}

48 *La Bible (Deutéronome, 30, 15-19)* (μτφρ. André Chouraqui), Desclée de Brouwer, Παρίσι 1985, σ. 392-393. {Επιμεταφράζω

τη γαλλική μετάφραση του Αντρέ Σουρακί (σ' αυτήν παρέπεμπε ως επί το πλείστον ο Ντερριντά). Ιδού και η μετάφραση των Εβδομήκοντα (*Δευτερονόμιον*, Λ', 15-19): «Ιδού δέδωκα πρό προσώπου σου σήμερον τήν ζωήν καὶ τὸν θάνατον, τὸ ἀγαθὸν καὶ τὸ κακόν. [...] Διαμαρτύρομαι ὑμῖν σήμερον τὸν τε οὐρανὸν καὶ τήν γῆν. Τήν ζωήν καὶ τὸν θάνατον δέδωκα πρό προσώπου ὑμῶν, τήν εὐλογίαν καὶ τήν κατάραν· ἔκλεξαι τήν ζωήν, ἵνα ζῇς σὺ καὶ τὸ σπέρμα σου».

49 *La Bible (Jérémie, 21, 8)* (μτφρ. André Chouraqui), ό.π., σ. 862.

{Ιδού και η μετάφραση των Εβδομήκοντα (*Ιερεμίας*, ΚΑ', 8): «Καὶ πρὸς τὸν λαὸν τοῦτον ἐρεῖς· ἰδοὺ ἐγὼ δέδωκα πρό προσώπου ὑμῶν τήν ὁδὸν τῆς ζωῆς καὶ τήν ὁδὸν τοῦ θανάτου».} Για τη σημασία του θέματος των «δύο οδών» βλ. επίσης, *La Bible d'Alexandrie*, τόμ. 5, *Le Deutéronome*, Les Éditions du Cerf, Παρίσι 1992, σ. 309-311.

50 Jacques Derrida, *Chaque fois unique, la fin du monde*, Galilée, Παρίσι 2003, σ. 327.

Εβδομαδιαία εφημερίδα της Ανανεωτικής Αριστεράς

ΚΑΘΕ ΚΥΡΙΑΚΗ

ΣΤΑ ΠΕΡΙΠΤΕΡΑ

Μέσα στα Κινήματα,
στην Αριστερά

<http://www.epohi.gr>

